A pályadöntési folyamat, és az ezt alakító tényezők serdülő- és ifjúkorban

Pogátsnik Monika
ELTE, Neveléstudományi Doktori Iskola
Óbudai Egyetem, Alba Regia Műszaki Kar
cím: 8000 Székesfehérvár Budai út 45.
e-mail: pogatsnik.monika@arek.uni-obuda.hu
tel: +3622510834, +36306519759

Kulcsszavak:
Életpálya építés, énhatékonyság pályaválasztás szociálkognitív pályamodell, duális képzés.

ABSTRACT

A munka összefoglalja a pályaelméleteket, mely áttekintés fókusza a 21. század elvárásai a munka világába lépő fiataloktól. Kiemelten foglalkozik a szociális kognitív pályamodellel, mint a pályadöntési tevékenység progresszív folyamatával. A képzési rendszerben való helytállás fontos tényezője a tanulmányokkal kapcsolatban észlelt én-hatékonyság. Az életpálya-építési én-hatékonyság élmény a karriertervezés tudatosságában érhető tetten.

ABSTRACT

This study summarizes the career theories, the main focus of the overview is the expectation of the 21st century from the young people entering the world of work. It concentrates on the social cognitive career model as a progressive process in career decision-making activity. Self-efficacy is an important factor in the efficiency in the education system .The career self-efficacy is an important factor in the awareness of the career planning.

1. BEVEZETÉS

A 21. század serdülői egy olyan világban nőnek fel, melyet a globalitás, a hálózatiság és a rendkívül gyors változás, és ezzel együtt az állandó bizonytalanság jellemez. Ehhez kell alkalmazkodnia az egyénnek, ehhez kell személyiségének olyan tulajdonságait erősítenie, kifejlesztenie, amelyek alkalmassá teszik őt az új világban való boldogulásra. Bár az elsajátított tudás és szakértelem ad lehetőséget az elhelyezkedéshez a munkaerőpiacon, ennek ellenére a siker és a fejlődés kulcsa a karrier kompetenciák és a folyamatos tanulás képessége.

Az iskola és munka világa közötti átmenet megkerülhetetlen kihívást jelent az ifjú korosztály számára. A fiatalok munka világáról alkotott képének formálása összetett folyamat, amelyben a tanároknak, a diákoknak, a szülőknek, a munkaadóknak, a tanácsadóknak más-más feladatuk van. A pályaválasztási folyamat fontos eleme a pályaorientáció, a pályákkal, foglalkozásokkal kapcsolatos információk közvetítése. A pályaorientációs folyamat, a szakmai pályafutás eredményességéhez szükséges követelmények megismertetésével, az életpálya-építés részeként a hosszú távú célok kitűzésében nyújt segítséget.

Az újabb felfogásokban a pályaválasztást már nem egy egyszeri és megváltoztathatatlan döntésnek írják le, hanem a fejlődéselv és a megváltozott gazdasági- társadalmi sajátosságok hatására döntések folyamataként. Ez a fejlődési folyamat az életpálya-építés olyan eleme, amely biztosítja a bekapcsolódást az életen át tartó tanulásba, mely lehetővé teszi új és újabb tudások megszerzését. Életpályánk során akár többször pályát módosíthatunk, vagy arra kényszerülhetünk, és ezek mind döntések sorozatával járnak együtt. Ezen folyamatot szem előtt tartva a pályaorientáció új angol megnevezése a teljes életpálya-támogatás érzékeltetésére a „vocational orientation" helyett „lifelong guidance" (LLG), ami életen át tartó támogató rendszert jelent. Ezt az egész szakmai életutat támogató pályaorientációt magyarul életpálya-tanácsadásnak nevezzük. (Kenderfi, 2011)

De mi is az életpálya? Ritoók Magda Superre hivatkozva írta a következőket: „Az életpálya nem más, mint egy olyan folyamat, amelyben a személy számos fejlődési feladattal találja magát szembe, amelyeket úgy próbál megoldani, hogy ezenközben azzá váljék, amivé szeretne." (Ritoók, 2008. 17. o.) Az életpálya a születéssel kezdődik, és az egész élet folyamatában értelmezhető; kiépítésének és tervezésének irányítása egész életen át tart.

Az életpálya-építés tehát egy tudatos és tervszerűen felépített életstratégia, amely arra szolgál, hogy az egyén ambícióinak és lehetőségeinek megfelelően alakítsa a sorsát. Az életpálya-építésnek mint bonyolult kompetenciastruktúrának a kifejlesztése, az iskola minden szakaszát és területét érintő pedagógiai feladat, melynek célja, hogy a tanuló iskolai életszakaszában megteremtődjenek azok a feltételek: ismeretek, képességek stb. amelyek alkalmassá teszik az egész életen át tartó, tudatos és aktív életpálya-vezetésre. (Educatio, 2007)

Életünk során nem egy döntést kell meghoznunk, hanem folyamatosan döntési helyzeteket oldunk meg. Ezek a döntések pedig akkor sikeresek, ha tudatosan tervezettek, azaz pontos önismereten alapulnak, döntéseink elkészítéséhez képesek vagyunk összegyűjteni a szükséges információkat, majd ezek alapján rövidebb-hosszabb életszakaszokra megtervezni életpályánkat.

Az életpálya-építés gyűjtőfogalma a foglalkozási szerepekre való felkészülést, az iskola- és pályaválasztást, a foglalkozással való identifikálódást és a szakmai szerepek kivitelezéséhez szükséges információgyűjtő, alkalmazó, értékelő tevékenységet, valamint az önformáló tevékenységet is magába foglalja (Kiss, 2009). A hazai képzési rendszer számos útvonalat kínál a fiatalok számára, hogy a munkaerőpiac egy adott szegmensében különböző szintű képesítések birtokában életpályájuk építésén munkálkodjanak. A választás szabadsága gyakran jár döntési nehézségekkel és az életpálya-építést, életvezetést támogató tanácsadás iránti igénnyel. (Kiss, 2011)

2. A PÁLYAVÁLASZTÁS FEJLŐDÉSELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEI

A pályaválasztásra fejlődési folyamatként tekint Ginzberg (Ginzberg et al., 1951), kognitív-szociális növekedés elmélete szerint a pályaválasztás folyamata a kiskamaszkortól a szakmai munka megkezdéséig tart, és három fejlődési periódusból áll:

- fantázia választás (gyerekkor): 11 éves korig

- próba választás (kamaszkor): 11-17 éves korig
- realisztikus választás (fiatal felnőttkor): 17-huszas évek

Napjaink jellemző trendje, hogy a serdülők egyre hosszabb időn keresztül halogatják a pálya kiválasztását, eközben a jövőre vonatkozó elképzeléseik az életkor előrehaladásával egyre valóságosabbakká válnak (Kiss, 2009).

Ginzberg úgy vélte, hogy a fent leírt folyamat visszafordíthatatlan, és az ezt követő időszakban már csak korlátozottan korrigálható (Ginzberg et al., 1951). Az idő az irreverzibilitás tézisét megcáfolta. A huszadik életév elérése előtti időszak hatása jelentős az életpálya alakulására, de nem szűkíti be véglegesen a választási lehetőségeket. Különösen igaz lehet ez akkor, ha a személy első választásai nem kielégítőek, illetve olyan személyek esetében, akik kiemelten fontosnak tekintik pályájukat. Időről-időre szükséges lehet a pályacélok és a munka valóságának egyeztetése, átértékelése. Ginzberg modelljének másik gyengesége a kompromisszumkeresés fogalmának túlhangsúlyozása. A teória nagy jelentősége a fejlődéselv gondolatának hangsúlyozottá tétele a pályaválasztásban.

A pályaelméletek fejlődésében jelentős lépést jelentett Super (1957) nézete, aki összekapcsolta a személy életútjának alakulását a munka világában betöltött szerepeivel és megalapozta az életpálya-szemléletet. Teóriájában egy életen át tartó, folyamatosan végbemenő fejlődési utat ír le: az emberi életút 5 szakaszát a kisgyermekkortól egészen a szakmai élettől való időskori visszavonulásig. Super elmélete egy széleskörűen megalapozott összefüggő modellt alkot, amellyel az egyes életszakaszokban a személyiség fejlődése összekapcsolható az erre az időszakra jellemző szakmai fejlődési feladatokkal és magatartásformával. Szemléletmódja azt az alapfelismerést mutatja be, hogy a pályaválasztás és a szakmai fejlődés életre szóló folyamat, amely a személyiséggel és a pályával kapcsolatos követelmények egymásra hatását dinamikus egységben kezeli.

A személyes pályafutásmodellt meghatározó tényezők Super (1980) szerint az egyén szüleinek szociális gazdasági szintje, az egyén szellemi képességei, valamint a rendelkezésére álló szakmai lehetőségek. A különböző személyiségű, képességű és érdeklődésű emberek különféle pályákra alkalmasak. Az adott egyén egyszerre egy sor pályára alkalmas. A szakmai fejlődés Super nézete szerint az öndefiníció kialakításából és megvalósításából áll. A munkával való elégedettség függ attól, hogy mennyire találta meg az egyén a lehetőséget arra, hogy olyan szakmába kerüljön, ahol lehetősége van képességeinek, érdeklődési körének és a személyiségjellemzőinek hasznosítására.

3. A SZOCIÁLISKOGNITÍV PÁLYAMODELL (SCCT)

A szociáliskognitív pályamodell (SCCT) (Lent et al., 2000) progresszív folyamatként írja le a pályadöntési tevékenységet. A döntési folyamatban szereplő tényezőket tárja fel, és megvizsgálja ezek hatását a pályadöntés alakulására. A szociál-kognitív megközelítés korszerű értelmezési keretet biztosít, mert integrálni kívánja az életpálya-építéssel kapcsolatos olyan fontos tényezőket, mint a szocializáló környezetből származó tapasztalatok, az érdeklődés, a különféle helyzetekben átélt én-hatékonyság élménye.

Figyelembe vesz olyan tényezőket is, amelyek az életpálya építésében gátló vagy ösztönző hatást gyakorolhatnak: többek között a munkaerő-piaci trendek, foglalkozások presztízse, a barátoktól és szülőktől nyerhető támogatás. Az elméleti modellt a közelmúltban számos empirikus kutatás vizsgálta, különböző szakterületeken, országokban és képzési szinteken támasztva alá alkalmazhatóságát.

Az SCCT modell cirkuláris jellegű, amelyben megjelenik a pályaválasztási folyamat megismételhetőségének lehetősége. Bármely tényező változása pl. az adott szakmával kapcsolatos jövőkilátások megváltozása, vagy az érdeklődési irányok megváltozása indukálhatja az újraértékelést, a döntések revízióját. (Lent et al., 2000)

A modell által meghatározott folyamatba az egyes pontokon bele lehet avatkozni. A következőkben a modell egyes elemeit a beavatkozási lehetőségek figyelembevételével tekintjük át.

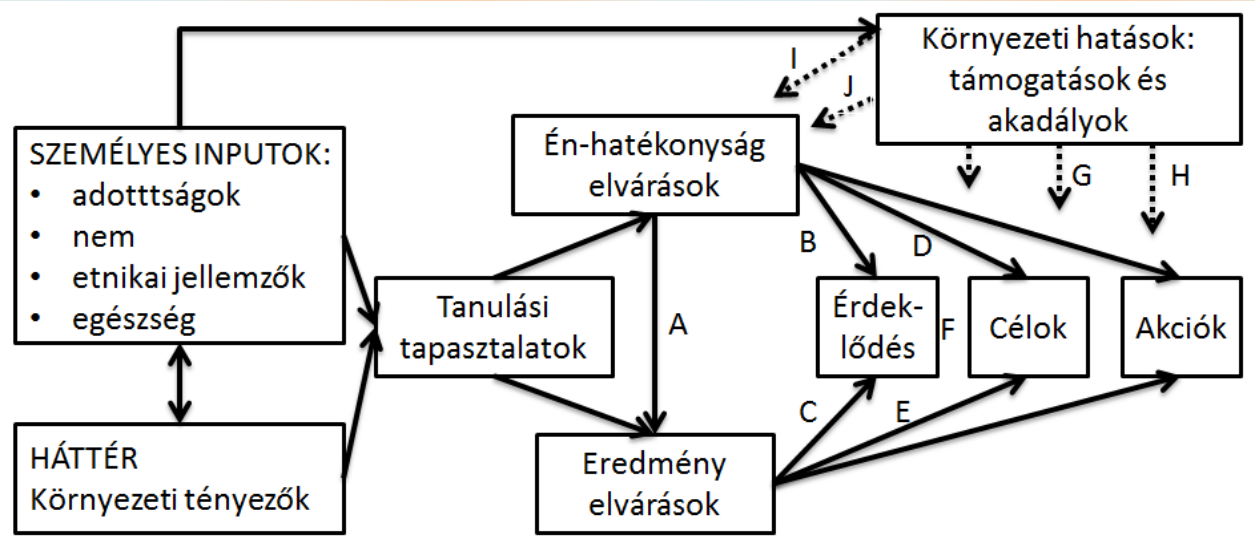

1. ábra
A szociális-kognitív pálya modell (SCCT)
(Saját szerkesztés Lent et al., 2000 alapján)

3.1. Személyes inputok, szocio-ökonómiai háttér, tanulási tapasztalatok

Az egyén személyes inputjai pl. adottságok, nem, etnikai jellemzők, egészség meghatározzák, hogy milyen tanulási tapasztalatok megszerzésére nyílik lehetőség az életpálya során. A személyes inputok oldaláról lehetséges beavatkozás a képességek fejlesztése.

A szocio-ökonómiai háttérből fakadó lehetőségek és korlátok szintén hatással vannak a tanulási tapasztalatszerzési lehetőségekre.

- a szocioökonómiai státus,
- a munka és képzési lehetőségek,
- a munkavállalók és gyakornokok kiválasztási módszerei,

- a tanulási befektetés megtérülési mutatója az egyes szakmákban (ROI),
- a munka törvénykönyvének előírásai, a munkavállalási szabályozások,
- a természeti tényezők, a természeti erőforrások elérhetősége,
- a műszaki fejlődés (pl. IT, web),
- a társadalmi szervezetek,
- a családi oktatási tapasztalatok és a családi erőforrások,
- a környezet és a szomszédság hatása (pl. vallás, értékek, elvárások, gender tényezők, elérhető modellek stb.),
- az oktatási rendszer (lehetőségek az egyes képzési fokozatokban, átjárhatóság stb.).

A tanulási tapasztalatok meghatározzák az egyén én-hatékonyság elvárásait és eredményelvárásait. Kiss (2011) vizsgálatában a felsőoktatási hallgatók életvezetési kompetenciájának és pályaidentitásának összefüggését elemezte. A felsőoktatási hallgatók egy része középiskolás éveik eredményesnek bizonyuló alkalmazkodási formáit hozta magával a felsőoktatásba. Teljesítményükért elvárták az elismerést, azt, hogy megnyilvánulásaikat pozitívan értékelje környezetük. A felsőoktatás viszont nem nyújtja ezt az elvárt védő-óvó környezetet, ezért a nagyfokú önállóságot követelő, közvetlen értékmérési lehetőséget nem biztosító, és társas megerősítésben kevés forrást biztosító hallgatói életforma az említett attitűdökkel nehezen kezelhető.

3.2. Én-hatékonyság és eredményelvárások

Az életpálya-építéshez kapcsolódó kompetencia tényezők szorosan kapcsolódnak az általános életvezetési kompetenciával, a mindennapok kihívásainak megoldásához szükséges eszköztárral. Az életvezetési kompetencia az életeseményekkel való megküzdés folyamatában szerzett tapasztalatok alapján alakul ki, melynek pszichológiai vetülete az én-hatékonyság élmény, amely meghatározza a személyek helyzetértékelését, és egyben motivációs és viselkedéses komponenseket is tartalmaz (Kiss, 2011).

Az én-hatékonyság élményének alapját a tanuló szereppel kapcsolatban, a saját teljesítmény megítélésével összefüggésben, jelentős mértékben a tanulási stratégiák, tanuláshoz kötődő készségek, kompetenciák határozzák meg. A képzési rendszerben való helytállás fontos tényezője a tanulmányokkal kapcsolatban észlelt én-hatékonyság. Az intézményi szocializáció egyik fontos kihívása, hogy a tanulókat mindazokkal az eszközökkel felvértezze, amelyek lehetővé teszik az élethosszig tartó tanulást (Bandura, 1993).

Az életpálya-építés témakörébe Lent, Brown és Larkin (1986) munkássága eredményeként került be az én-hatékonyság fogalma (career self-efficacy). Az életpálya-építési én-hatékonyság élmény a karriertervezés tudatosságában érhető tetten. Vizsgálati eredményeik szerint a tanuló szereppel kapcsolatban tapasztalt halogatás, a karrierrel kapcsolatos információszerzési és döntési hatékonyság esetében jó prediktív tényező.

A személyes én-hatékonyság tényező megléte azt jelenti, hogy a tanuló képes elmélyülni a feladatokban és valódi érdeklődést mutatni irántuk. Ha nehéz feladattal találkozik, akkor azt

megoldandó feladatként értékelni. Megléte fontos tényező a pályaidentitás megfelelő szintjének eléréséhez.

Az én-hatékonyság (hit a szak sikeres elvégzésében) hat a kedvező eredmény-elvárásokra (hit a tanulással kapcsolatos tettek eredményességében) (lásd 1. ábra: A folyamat).

Azon terület (tantárgyak) iránt alakul ki érdeklődés a tanulókban, melyekben erős az én-hatékonyság érzése (lásd 1. ábra: B folyamat).

Az én-hatékonyság (hit a szak sikeres elvégzésében) hat a célokra (pl. szakmaválasztás, kurzusválasztás) (lásd 1. ábra: D folyamat).

Az én-hatékonyság a reális önértékelés kialakításával, minták bemutatásával és verbális vagy non-verbális eszközökkel való meggyőzéssel növelhető. Tapasztalatok gyűjtése sikeres kimenetelű gyakorlatokkal pozitív hatású, mely fokozatosan nehezedő feladatok alkalmazásával érhető el, így a kezdeti sikerek megerősítik az én-hatékonyság érzést. Nagy jelentőségű a teljesítmény elismerése, a siker és kudarckezelés fejlesztése. Az én-hatékonyság kialakulásában fontos szerepet töltenek be a korábbi siker- és kudarcélmények, a mások által nyújtott modellhatások, a meggyőződés, és a bátorítás.

Az én-hatékonyság élmény központi tényező a munka világának felfedezésében, egyrészt a karrierre vonatkozó információk gyűjtésében, másrészt az életpályára vonatkozó tervek kidolgozásában. A karrier-építési én-hatékonyság élményének fokozása a korábban elérhetetlennek látszó célkitűzések iránti aspirációt is növelheti, és jól kapcsolható a különféle érdeklődési irányok felé mutatott törekvések kifejeződéséhez (Lent, Brown, 2001).

Kutatásaira támaszkodva Kiss (2011) a felsőoktatási diáktanácsadás kiemelt feladataként határozta meg a hallgatók életpálya-építési és életvezetési készségfejlesztésének komplex támogatását. A tanácsadás a személyes motivációs háttér feltárásával, valamint hallgatók én-hatékonyság élményének fejlesztésével együttesen segíthetné az adekvát képzési irányok kiválasztását, a hallgatók törekvését személyes pályacéljaik kitűzésében, és a szükséges életvezetési és életpálya-építési készségek elsajátításában.

Renn és kutatótársai (2014) megállapították, hogy a végzés közelében lévő felsőoktatási hallgatókra jellemző az, hogy nehézségeik vannak a karrierjük elindításában, gyengék a karrier-tervezésben, nem fektetnek elég időt és energiát a munkahelykeresésbe. Vizsgálatuk során a végzős hallgatók egy csoportját 8 hónapon keresztül különböző cégeknél középvezetői beosztásban dolgozó mentorok segítették. Mivel a mentorok jobban beleláttak a munkaerő piac lehetőségeibe, értékes tanácsokat tudtak adni a karriertervezésben, a célok kitűzésében, a karrier tervek és stratégiák kialakításában, valamint az én-hatékonyság növelésén keresztül pozitív hatással voltak a karrier-tervezés folyamatára. A mentorált hallgatók könnyebben találtak állást és magasabb keresetet sikerült elérniük. A növekvő önbizalom az állás keresés sikerében arra hatott, hogy intenzívebb volt az álláskeresési folyamat, kevéssé volt jellemző a halogató magatartásforma, illetve az impulzivitás (az első szembejövő állásajánlat azonnali elfogadása). Pozitív hatás volt kimutatható a szociális háló építési készségek fejlődésében is, azaz a kapcsolatépítésben olyan személyekkel, akik elősegíthetik a megfelelő lehetőségek megtalálását, ami kulcskérdés a karrier-építésben.

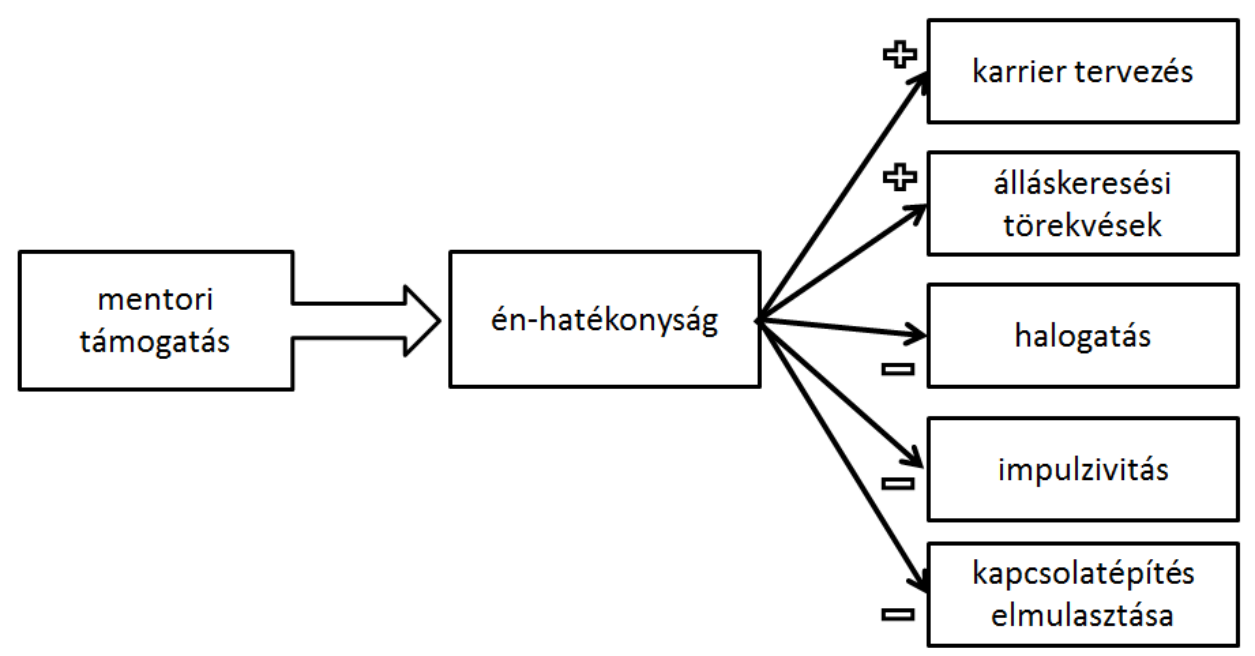

2. ábra
Mentori támogatás hatása az élet-pálya építésre
(Saját szerkesztés Renn et al., 2014 alapján)

Az eredmény-elvárás az a tényező az SCCT modellben, mely megmutatja, hogy az egyén milyen eredményt vár a tanulmányait követően pl. jó fizetést kapni, érdekes munkát találni.

Azon terület (tantárgyak) iránt alakul ki érdeklődés a tanulókban, melyekben kedvezőek az eredmény-elvárásaik (lásd 1. ábra: C folyamat).

Az eredmény-elvárások (hit a tanulással kapcsolatos tettek eredményességében) hatnak a célokra (pl. szakmaválasztás, kurzusválasztás) (lásd 1. ábra: E folyamat).

Az irreális eredmény-elvárások kiemelése ezen a területen a beavatkozási lehetőség az oktató-nevelő munkában.

3.3. Környezeti hatások

A környezet támogató, ill. korlátozó attitűdje jelentős mértékben meghatározza a pályadöntést (milyen támogatást illetve korlátozást várnak a tanulók környezetüktől, ha az adott szakterületet választják pl. barátok bátorítása, szülői nyomás más szakma irányába).

A szociális környezet támogató illetve korlátozó attitűdje hatással van a célokra (pl. szakmaválasztás, kurzusválasztás) (lásd 1. ábra: G és H folyamat).

A szociális környezet támogató illetve korlátozó attitűdje indirekt hatást is kifejt, mert hatással van az én-hatékonyság érzésére (lásd 1. ábra: I és J folyamat).

A korlátok csökkentése a támogatások növelése szükséges az oktatók és nevelők irányából is.

3.4. Érdeklődés, célok és akciók

Az érdeklődés a személyiség egy szakterület felé irányulása, azaz pl. az egyén mennyire érdeklődik az informatikai szakma konkrét tevékenységei iránt, mint pl. szoftver problémák megoldása, új applikációk megismerése (Lent et al. 2008).

A szakmai érdeklődés felkeltése fontos feladat, melyre lehetőség a tanultak és a munka világának közelítése. Jó alternatíva erre a duális képzés, amelyben való részvétel lehetővé teszi, hogy a tanulók az oktatási intézmények által nyújtott elméleti ismereteiket gyakorlati képzéssel egészítsék ki. Ezáltal olyan tudással és kompetenciákkal kerülnek ki az adott oktatási intézményből, amelyekkel sikeresen felelnek meg a munkaerő-piaci igényeknek, jelentős mértékben megkönnyítve elhelyezkedésüket. A gyakorlati tapasztalatoknak köszönhetően növekedhet a kötődés a tanult szakmához, jobb tanulmányi eredményt érnek el a duális képzésben résztvevő hallgatók, motiváltabbak és kisebb a lemorzsolódási arányuk (Török, 2014).

Az oktatási célok abban nyilvánulnak meg, hogy mekkora a vizsgált hallgató elkötelezettsége abban, hogy a tanulmányait folytassa. A tanulási és pálya célok tisztázása ezen a területen a beavatkozási lehetőség az oktató-nevelő munkában.

4. SZEMÉLY ÉS KÖRNYEZET EGYEZŐSÉGÉT VIZSGÁLÓ MODELLEK

Az egyén és a foglalkozás közötti kapcsolat fontosságát Parsons 1909-es, „Hivatást választani” című iskolateremtő művének megjelenése óta hangsúlyozza a pályatanácsadás szakirodalma. A pályaválasztást Parsons (1909) az egyén személyiségjegyeinek a pályák világával való meghatározott időpontra korlátozott, egyszeri, megváltoztathatatlan összekapcsolódásaként határozta meg, figyelmen kívül hagyva a folyamatos fejlődést.

A hazai kutatók közül Csirszka János vizsgálódásainak fókuszába is az ember-pálya megfelelési viszony került. Szerinte „az ember-pálya megfelelési viszony nem egyirányú csupán, hanem kölcsönös, azaz mind a pálya, mind az ember, mint követelmény és lehetőség áll egymással szemben” (Csirszka, 1966). Az általa kidolgozott pályaérdeklődés vizsgálatban kilenc pályaérdeklődési irányt: technikai, kereskedői, elméleti, gazdasági, közlekedési, vezetői, humán, adminisztratív, minimalista különített el. Csirszka szerint az érdeklődés leginkább az életkortól, a személyiség karakterétől, a temperamentumtól, az űzött foglalkozástól, a fáradtsági foktól, az ingerként megjelenő tárgy felhívó jellegétől és intenzitásától, a szokásoktól, a divat társadalmi hatóerejétől, a barátok, a család, a vezetők és a munkatársak példájától, véleményétől függ. Úgy vélte, hogy a sikeres életpálya két kritériuma az eredményesség és a harmónia. Évtizedeken keresztül a pályatanácsadásban elterjedten alkalmazott pályaérdeklődés vizsgálat az Irle-Csirszka féle eljárás volt Magyarországon.

A pálya identifikációt a pálya követelményrendszere és a munkát végző ember domináló személyiségjegyei közötti megfelelés minőségének mutatójaként határozta meg Ritoók Pálné (Ritoók, 2006).

A személy és környezetének megegyezőségét vizsgáló modellek közül Holland tipológiai pályaelmélete (Holland, 1963, 1997) a gyakorlati alkalmazását tekintve a leginkább elterjedt modell. A módszert eredetileg az Egyesült Államokbeli szakképzésekre vonatkozóan alakította ki John Holland, mely napjainkra az USA pálya-tanácsadási rendszerének egyik alapjává vált, valamint széleskörűen alkalmazzák a tanulmányi tanácsadásban is már Magyarországon is. A felsőoktatási intézményekre és a szakképzési szakokra is elvégezte Holland a környezettípus vizsgálatát. Az elméletet széleskörű empirikus kutatási tevékenység támasztja alá, igazolva alkalmazhatóságát tértől, nemtől, képzési szinttől és időtől függetlenül.

A személyiség külvilág felé való orientálódása szerint hat személyiségtípust különböztet meg: a realista, a kutató, a művészi, a szociális, a vállalkozó és a hagyományos típust, melyeket az angol betűrövidítésekből létrehozott betűkóddal RIASEC- módszernek nevezett el (Realistic, Investigative, Artistic, Social, Enterprising, Conventional). A teória alapfeltevése szerint a hasonló személyiségű emberek személyiségüknek megfelelő munkakörnyezetet alakítanak ki, melynek következtében a munkakörnyezet is a fent említett hatféle típus egyike. Az egyének Holland nézete szerint olyan pályákat és környezetet keresnek, melyek lehetővé teszik képességeik és készségeik használatát, a nekik megfelelő szerepek vállalását. Valóságban nincsenek tiszta személyiségek, illetve munkakörnyezetek, a hat jellemző típus egyéni arányainak kombinációi rajzolnak ki egy személyes modellt.

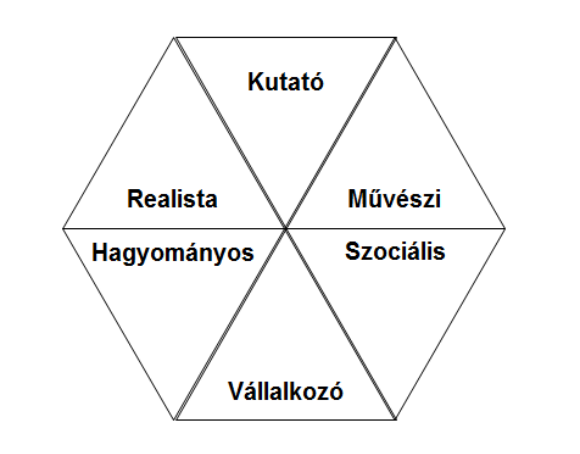

3. ábra
Holland hatszögletű modellje
(Saját szerkesztés Holland, 1997 alapján)

Holland ábrázolt egy hexagonális modellt, mely megmutatja a személyiségtípusok és a munkakörnyezet közötti kapcsolatot (lásd 3. ábra). A hatszög egymás melletti csúcsán elhelyezkedő személyiségtípusok nagyobb valószínűséggel kombinálódnak egymással, mint az egymástól távol, átellenben szereplő típusok.

Az elméletet figyelembe véve nem véletlen, hogy azok a tanulók, akik megtalálják azt a szakmát, melynek munkakörnyezete a személyiségükkel kongruens jelentősebb előrehaladást mutatnak tanulmányaikban, magasabb szintű elégedettségről számolnak be pályaválasztásukkal, foglalkozásukkal kapcsolatban. Pogátsnik (2014) vizsgálta azokat a műszaki területen tanuló hallgatókat, akik nagyon elégedetlenek voltak a szakmaválasztásukkal, és elhibázottnak érezték a választásukat. 67%-uk ACS Holland-kód

kombinációjú volt az elvégzett teszt alapján, azonban az A, azaz művészi tulajdonságok nem jellemző kategória a mérnöki és informatikai területen, tehát helytállónak látszik a kutatás alapján, hogy ezek a diákok nem a személyiségüknek megfelelő szakmát választották, ami mindegyikük esetében a villamosmérnöki pálya.

A foglalkozásválasztás, az életút kijelölése Holland elmélete szerint tehát a személyiség kifejeződése, és nem véletlenszerű esemény. A hasonló foglalkozási érdeklődéssel jellemezhető személyek számos helyzetben nagyon hasonló reakciókat mutatnak, hasonló környezeti feltételeket preferálnak és egymással hatékonyabban működő kapcsolatrendszert építhetnek attitűdjeik magasabb fokú egyezősége miatt. Az esetleges pályairány-váltások hátterében gyakorta olyan motivációs tényezők munkálkodnak, amelyek megszüntetik a személy és a környezete közötti kongruenciát, és a személy új választásaiban látja magasabb szintű kongruenciájának megvalósítási lehetőségét. (Kiss, 2009)

A Holland tipológiai elmélet hátránya a személyiségfejlődés szempontjának hiánya, az egyén preferenciáit mintegy pillanatképként határozza meg, az érdeklődés kialakulásának folyamatát vagy fejlődésének lehetőségeit nem elemzi. A rendszer alkalmazása az adott döntési életszakaszban segítséget nyújthat az egyéneknek abban, hogy megtalálják azoknak a kongruens szakmáknak a körét, amelyek megfelelőek számukra és egyben megelőzheti a sikertelenséget az inkongruens választások kiszűrésével még akár az életpálya elején.

5. AZ ÉLETPÁLYA ÉPÍTÉS ÉS AZ OKTATÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A pályaválasztás és az oktatás összefüggéseit vizsgálta kutatásaiban Völgyesy Pál. Elsősorban a családi szocializációt tartja az értékek alakulásának legfontosabb meghatározójának. Ezek alakulnak, formálódnak aztán tovább az iskolában és a különböző intézményekben. Az értékek befolyásolják a társadalmi beilleszkedést, a munkavállalást és a pályaválasztást. (Völgyesy, 1995)

A pályapedagógia Barkó Endre (2006) szerint a pedagógia egyik, jól körülhatárolható célra szerveződő diszciplínája, mely a napjainkban fölgyorsuló gazdasági és társadalmi fordulat eredményeképpen létrejövő problémák megoldására vállalkozik. A pályapedagógia egyrészt annak a tantárgynak az elméleti háttere, amely az általános és a szakmai képzést folytató iskolákban a tanulók pályaválasztási, iskolaválasztási, továbbtanulási, szakmaválasztási, illetve munkahelyet vagy foglalkozást választó, mérlegelő döntési helyzetekben megmutatkozó érettségét fejleszti, alakítja. Ezzel egyidejűleg ez a tudományterület eleme annak a megelőző társadalmi akciónak, amely lehetőséget lát abban, hogy a szervezett iskolai oktatás keretei között csökkentsük a potenciális munkanélküliek számát. A pályapedagógia tudományterületének hátterében két alaptududományt határoz meg Barkó Endre. Egyrészt a pszichológiát, melyhez kapcsolódik az önismeret, mint a pályaválasztási érettség kialakulása szempontjából jelentős tényező, az érdeklődés, valamint az érdeklődési irányok feltérképezése és a képességek felismerése, tudatosulásai. Másrészt a szociológiát, melyhez kapcsolódik a társadalmi értékrendszer elsajátíttatása, az erkölcsi nevelés és a szociális tanulás egyik tipikus esete a pálya választása.

Az iskolák egyetértenek azzal az állítással, hogy nemcsak a tudományok átadásáért felelősek, hanem a tanulók egész életére kiható pályaorientációjáért is állítják kutatásukban Mittendorf et al. (2010, 2011, 2012). Ezen feladat fontosságát megértve, a holland szakközépiskolákban bevezettek egy új karriertervezési eszközrendszert, mellyel a tanulók tanulását és pályájuk alakulását segítik. A kutatásukban azt vizsgálták, hogy a tanulók pályaorientációjára miként hat ez az új rendszer. Egyaránt vizsgálták a tanárokat és a tanulókat, mely során négyféle tanári tanácsadói profilt különböztettek meg, attól függően, hogy mennyire volt személyes a beszélgetés, illetve, hogy mennyire szólt a karrier tanácsadásról. Az eredmény rámutatott arra, hogy a tanárok a beszélgetések során sokkal többet beszéltek az iskolai dolgokról, mint a karrier témákról.

Egy olyan tanulási környezet, mely valódi munkatapasztalattal párosul, és ezeket a tapasztalatokat megbeszélik, segíti a karrier-kompetenciák fejlesztését. Azokban a csoportokban, ahol személyes fejlesztési tervet dolgoztak ki a tanulók, sokkal inkább koncentráltak a karrierjükre. Ugyanakkor ahol a hagyományos pályaválasztási tanácsadási módszereket használták, mint pl. beszélgetés egy tanácsadóval, pályaválasztási tesztek kitöltése, azoknál nem volt figyelhető a karrier kompetenciák fejlődése. A gyakorlati tapasztalatok során spontán módon fogalmazódtak meg a kérdések és ezzel párhuzamosan a válaszok. Egy ilyen gyakorlatiasabb, élet és munkahely közeli képzés jelentősen eltér a hagyományos iskolai környezettől. (Kuijpers et al., 2011)

Brown et al. (2011) a 16 éves brit tanulók jövőbeli pályájukkal kapcsolatos elképzeléseit és elvárásait vizsgálva arra a megállapításra jutottak, hogy kevés hatással volt a pályaválasztásra az, hogy mennyit fordított az iskola a tanárok továbbképzésére a pályatanácsadás területén, illetve hogy hány pályatanácsadót foglalkoztattak. Ami számított, az az volt, hogy hallottak-e a tanáraiktól a különböző pályákról, illetve az hogy milyen minőségű kapcsolat van a tanárok és a tanulók között. A jó tanár-diák viszony csökkenti a lemorzsolódás veszélyét, a tanárok formálják a tanulók döntéshozó folyamatát a továbbtanulással kapcsolatosan. Brown et al. (2011) kutatásában bizonyítottnak találta, hogy aki a szakmákról a tanárától tájékoztatást kapott kisebb arányban választott alacsony képesítést igénylő pályákat. Tehát a tanárok hatással vannak arra, hogy a tanítványaik miként kerülnek a munkaerőpiacra.

6. Összegzés

A megalapozatlan, nem a személyiség jellemzőihez, érdeklődéséhez és motivációs tényezőihez igazodó tanulmányok választása az életpálya-tervezésre vonatkozó motiváció gyengülését eredményezheti.

A fiatalokat a megfelelő iskola és szakmai képzés kiválasztására, és az életpálya-építésre a legtöbb európai ország úgy próbálja felkészíteni, hogy a szakmai gyakorlat, a karrier menedzsment oktatása és a pályaorientáció kötelező része a tanterveknek. Több ország alkalmaz kötelező pályatanácsadást több szakember együttes támogatásával (tanárok, pályatanácsadók, pszichológusok, szociális munkások stb.). (CEFEDOP, 2013)

Az oktatási intézmények és a munka világa közötti kapcsolat erősítése az egyik leghangsúlyosabb trend. A gyakorlati képzés erősítése alatt érthető például a duális képzés mind jelentősebb térnyerése, ahol a tanulók párhuzamosan kerülnek felvételre a szakképzési illetve a felsőoktatási intézménybe és a gyakorlati munkahelyre, így az oktatás és a munka világa közötti átmenet prevenciós feladatai eredményesen támogathatóak. Ilyen képzések eddig elsősorban a műszaki és a gazdasági felsőoktatás területén jelentek meg Magyarországon.

7. IRODALOMJEGYZÉK

Bandura, A. (1993): Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. in Educational psychologist, 28(2) p.117-148.

Barkó, E. (2006): Pályapedagógia. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 221.o.

Brown, S., Ortiz-Nunez, A., Taylor, K. (2011): What will I be when I grow up? An analysis of childhood expectations and career outcomes. Economics of Education Review, 30., 493-506.p.

CEFEDOP (2013): Keeping young people in (vocational) education: what works? URL: http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/9084 letöltés: 2014.12.08.

Csirszka, J. (1966): Pályalélektan, Gondolat Kiadó, Budapest, p.271.

Educatio Kht. (2007): Pedagógiai koncepció - életpálya-építés - 1-12.évf. „A" programcsomag. forrás: http://www.sulinet.hu/tanar/kompetenciateruletek/5_eletpalya/01_koncepcio/ep_ped_ _konc.pdf. letöltés: 2015.01.10.

Ginzberg, E., Ginsburg, S.W., Axelrad, S., Herma, J.L. (1951): Occupational Choice: An Approach to a General Theory. Columbia University Press, p.284

Holland, J.L. (1963): Exploration of a theory of vocational choise and achievement: II. A four year prediction study. Psychological reports, 12., 547-594.p.

Holland, J.L. (1997): Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments (3rd ed.). Odessa, FL, US: Psychological Assessment Resources. xiv 303 pp.

Kenderfi, M. (2011): Pályaorientáció. Szent István Egyetem, p.94.

Kiss, I (2009): Életvezetési kompetencia. ELTE PPK, Pszichológia Doktori Iskola, Doktori disszertáció.

Kiss, I. (2011): Felsőoktatási hallgatók életvezetési, életpálya-építési problémái. Életpálya-tanácsadás Folyóirat, III.évf. 7-8.szám, p.6-15.

Kuijpers, M., Meijers, F., Gundy, C. (2011): The relationship between learning environment and career competencies of students in vocational education. Journal of Vocational Behaviour, 78., 21-30.p.

Lent, R.W.;Brown,S.D.;Larkin, K.C. (1986): Self-Efficacy in the Prediction of Academic Performance and Perceived Career Options in Journal of Counseling Psychology. 1986, Vol. 33, No. 3, p.265-269.

Lent, R.; Brown, S.D.;Hacket, G. (2000): Contextual Supports and Barriers to Career Choiche: A Social Cognitive Analysis. Journal of Counseling Psychology, 2000 Vol. 47. No. 1. p.36-49.

Lent, R.W.;Brown,S.D (2001): The Role of Contextual Supports and Barriers in the Choice of Math/Science Educational Options: A Test of Social Cognitive Hypotheses. In: Journal of Counseling Psychology 2001. Vol. 48, No. 4, p.474-483.

Lent, R.W., Lopez Jr., A.M., Lopez, F.G. Sheu H.B. (2008): Social cognitive career theory and the prediction of interests and choice goals in the computing disciplines. Journal of Vocational Behavior 73, p.52–62.

Mittendorf, K., Den Brok P., Beijaard, D. (2010): Carreer conversations in vocational schools. British Journal of Guidance and Counselling, 38., 143-165.p.

Mittendorf, K., Den Brok P., Beijaard, D. (2011): Students' perceptions of career with their teachers. Teaching and Teacher Education, 27., 515-523.p.

Mittendorf, K., Beijaard, D., Den Brok, P., Koopman, M. (2012): The influence of teachers' career guidance profiles on students' career competencies. Journal of Vocational Education and Training, 64., 491-509.p.

Parsons, F. (1909): Choosing a vocation. Boston & ew York, p.165.

Pogátsnik, M. (2014): Műszaki egyetemisták pályaválasztását meghatározó tényezők. In Empirikus kutatások a szakképzésben és a felsőoktatás-pedagógiában, szerkesztette: Ősz, R., p.147-160.

Renn, R.W., Steinbauer, R., Taylor, R., Detwiler, D. (2014): School-to-work transition: Mentor career support and student career planning, job search intentions, and self-defeating job search behavior. Journal of Vocational Behavior 85, p.422–432.

Ritoók, P. (2006): Pályalélektan, a pályaválasztás pszichológiája, In: Alkalmazott pszichológia (szerk.: Bagdy, E., Klein, S.), Edge 2000 Kiadó, Budapest, 50-65.o.

Ritoók, P. (2008): Pályafejlődés – pályafejlődési tanácsadás. Egy negyven évet átfogó longitudinális pályakövető vizsgálat tanulságai. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008.

Super, D.E. (1957). The psychology of careers. New York: Harper & Row.

Super, D.E. (1980): A Life-Span, Life-Space Approach to Career development. Journal of Vocational Behaviour (16), p. 282-298.

Török, E. (2014): Hallgatói visszajelzések a duális képzéssel kapcsolatban. Duális Workshop Kecskemét, 2014. április 2.

Völgyesy, P. (1995): Pályaismeret. Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Gödöllő, 105.o.